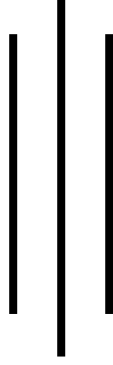

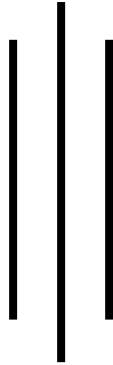
राजनैतिक सामाजिक र आर्थिक गतिविधिमा महिला सहभागिता

(निजामति सेवा अर्न्तगत महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयमा कार्यरत महिलाहरुको सामाजिक तथा आर्थिक स्थिति एक नमूना अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानवीकी तथा सामाजिकशास्त्र अध्ययन संकाय, राजनीतिशास्त्र विभाग, वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत गरिएको शोधपत्र

शोधकर्ता

सुर्य बहादुर खड्का

त्रि.वि. र. नं. : 8370-91

परिक्षा रोल नं. : 2955

राजनीतिशास्त्र विभाग,

वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत

२०६५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानवीकी तथा सामाजिकशास्त्र अध्ययन संकाय,
राजनीतिशास्त्र विभाग, वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस,
वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानवीकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत राजनीतिशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौ पत्रको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि मेरो निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा श्री सुर्य बहादुर खड्का द्वारा **राजनैतिक सामाजिक र आर्थिक गतिविधिमा महिला सहभागिता “निजामति सेवा अन्तर्गत महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयमा कार्यरत महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक स्थिति एक नमुना अध्ययन”** विषयक यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति:- २०६५ .....

.....
अर्जुन बहादुर अयडी

(निर्देशक)

राजनीतिशास्त्र विभाग,

वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस वीरेन्द्रनगर,

सुर्खेत

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानवीकी तथा सामाजिकशास्त्र अध्ययन संकाय,
राजनीतिशास्त्र विभाग, वीरिन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस
वीरिन्द्रनगर, सुर्खेत

स्वीकृती पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानवीकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत राजनीतिशास्त्र केन्द्रीय विभागका नियमित छात्र श्री सुर्य बहादुर खड्का को त्रिभुवन विश्व विद्यालय स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा राजनीति शास्त्र विषयको दशौ पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नु भएको **राजनैतिक सामाजिक र आर्थिक गतिविधिमा महिला सहभागिता “निजामति सेवा अन्तर्गत महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयमा कार्यरत महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक स्थिति एक नमुना अध्ययन”** शिर्षकको शोधपत्र स्वीकृति गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

.....
क्याम्पस प्रमुख

.....
विभागीय प्रमुख

.....
बाह्य परीक्षक

.....
शोध निर्देशक

मन्तव्य

स्नातकोत्तरका विद्यार्थीहरूले त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, र राजनीतिशास्त्र विभाग, वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत अन्तर्गत अध्ययन गर्नुपर्ने दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि राजनैतिक सामाजिक र आर्थिक गतिविधिमा महिला सहभागिता (निजामति सेवा अर्न्तगत महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयमा कार्यरत महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक स्थिति एक नमुना अध्ययन) शिर्षकमा शोधपत्र (Thesis) तयार पारेको छु ।

विगत लामो समयदेखि राजनैतिक र निजामती सेवामा महिला सहभागिता प्रायःशून्य नै रहेको अवस्थामा हाल केही कानूनी तथा सामाजिक सुधारहरू भए पनि खासै प्रगति हुन नसकेको अवस्थामा पुरुषको दाँजोमा महिला प्रायःअसमानताको शिकारमा जीवन व्यतित गर्न बाध्य छन् । नेपाली महिलाहरू के कसरी त्यसबाट मुक्ति पाउन सक्छन् र निजामती सेवामा अधिकाधिक प्रवेश गराउन कसरी सकिन्छ भनी प्रत्यक्ष रूपमा भेटघाट गरि तथा तिनीहरूको धारणा बमोजिम र आफ्नो मनमस्तिष्कले भ्याए सम्म अध्ययन गरी जिज्ञासाहरू राख्ने जमर्को गरेको छु । यसरी एक सानो क्षेत्रलाई नमुनाको रूपमा लिएर अधिराज्यभरिका महिलाहरूको वास्तविक स्थिति झल्काउन नसके पनि केही हदसम्म यस शोधपत्रले नेपाली महिलाको विकास तथा पहुँचमा विस्तार तथा सशक्तीकरणमा सहयोगी हुने आशा लिएको छु ।

यो शोधपत्र तयार गर्नकोलागि त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, र राजनीतिशास्त्र विभाग, वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस वीरेन्द्रनगर, सुर्खेतबाट स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख मोहनलाल पुलामी ज्यू प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अमूल्य, समय, सल्लाह र सुझावको साथै मार्गदर्शन गर्नु हुने श्रदेय गुरु एवं निर्देशक अर्जुन बहादुर अयडी ज्यू प्रति सदैव आभारी छु । यसैगरी शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अमूल्य समय, सल्लाह र सहयोग गर्नु हुने विभिन्न मित्रहरू, महिला मन्त्रालयमा कार्यरत राज पत्राङ्कित श्रेणी र राजपत्र अनंकित श्रेणीका कर्मचारीहरूद्वारा मेरो प्रश्नावलीलाई उत्सुकता पूर्वक जवाफ दिनु भई शोधलेखन कार्यलाई अगाडि बढाइ सम्पन्न गर्नको लागि मद्दत पुऱ्याइदिनु भएकोमा उहाँहरूप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

साथै मेरो यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा निरन्तर समय र सहयोग प्रदान गर्नु हुने मित्रहरूलाई हृदयदेखि धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्तमा आवश्यक तथ्याङ्कहरू जुटाई सहयोग गर्नु हुने उत्तरदाताहरू प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

सुर्य बहादुर खड्का
राजनीतिशास्त्र विभाग,
वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस, वीरेन्द्रनगर,
सुर्खेत

विषय सूची

अध्याय एक: परिचय	१
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी	१
१.२ समस्याको पहिचान	३
१.३ अध्ययनका उद्देश्य	४
१.४ अध्ययन क्षेत्रको महत्व	५
१.५ अध्ययनको संगठन	६
१.६ साहित्यिक समीक्षा	७
१.६.१ सैद्धान्तिक समीक्षा	७
१.६.२ पूर्व अध्ययनहरूको समीक्षा	१४
१.७ अनुसन्धान विधि	३१
१.७.१ अध्ययन क्षेत्रको छनौटको औचित्य	३१
१.७.२ अनुसन्धानको ढाँचा	३२
१.७.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	३३
१.७.४ अध्ययनको समग्रता तथा नमूना छनौट प्रक्रिया	३३
१.७.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	३४
१.७.६ विश्वसनीयता एवं प्रमाणिकता (Reliability and Validity of Data)	३५
१.७.७ मुख्य व्याख्या र चरहरू	३५
१.७.८ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण	३५
१.७.९ अध्ययनको सीमा	३६
अध्याय दुई: महिलाको आर्थिक तथा राजनैतिक अवस्था	३७
२.१ महिलाको आर्थिक अवस्था	३७
२.१.१ आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न दर	३७

२.२ राजनीतिमा महिलाको सहभागिता	३८
२.२.१ राष्ट्रिय स्तरमा राजनीतिमा महिला सहभागिता	३८
२.२.२ कार्यपालिका (Cabinet) मा महिलाहरूको सहभागिता	३९
२.३ निजामती सेवामा विगत ५ वर्ष देखिको महिला संलग्नता	४३
२.३.१ निजामती सेवामा २०५५/२०५६ मा महिला, पुरुष सिफारिस	४५
२.३.२ निजामती सेवामा २०५६ र ०५७ मा महिला, पुरुष सिफारिस	४५
२.३.३ निजामती सेवामा २०५७ र ०५८ मा महिला, पुरुष सिफारिस	४५
२.३.४ निजामती सेवामा २०५८ र ०५९ मा महिला, पुरुष सिफारिस	४६
२.३.५ निजामती सेवामा २०५९ र २०६० मा महिला, पुरुष सिफारिस	४६
अध्याय तीन: निजामती महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक स्थिति	४९
३.१ सामाजिक स्थिति	४९
३.१.१ उमेरगत स्थिति	४९
३.१.२ जातिगत स्थिति	४९
३.१.३ धार्मिक रूपमा प्रतिनिधित्व	५०
३.१.४ वैवाहिक स्थिति	५१
३.१.५ शैक्षिक स्तर	५१
३.१.६ उत्तरदाता महिलाहरूको पारिवारिक संरचना	५२
३.१.७ उत्तरदाता महिलाहरूको निर्णयात्मक भूमिका सम्बन्धी धारणा	५२
३.१.८ सेवामा प्रवेश भएपछिको निर्णयात्मक भूमिका	५३
३.१.९ निजामती सेवामा महिला संलग्नता	५४
३.१.१० लैङ्गिक असमानताको कारण	५५
३.१.११ कार्यालयमा पुरुषहरूबाट हुने व्यवहार	५५
३.१.१२ दिनमा कार्यगर्ने घण्टा	५६
३.१.१३ घरको काममा पुरुषको सहयोग	५७

३.१.१४ महिलाहरू प्रति पुरुष वर्गको संवेदनशीलता	५८
३.१.१५ कार्य प्रतिको सन्तुष्टि	५८
३.१.१६ निजामती सेवामा प्रवेश प्रतिको धारणा	५९
३.१.१७ भू-स्वामित्वको अवस्था	६०
३.१.१८ श्रेणी विभाजन	६१
३.२ उत्तरदाता महिलाहरूको आर्थिक हैसियत	६१
३.२.१ आम्दानीका अन्यस्रोत	६२
३.३ बाधक तत्व तथा निराकरणका उपायहरू	६३
३.३.१ रूढिवादीता तथा अन्धविश्वास प्रतिको धारणा	६३
३.३.२ निजामती सेवामा महिला न्यून अवस्था रहनुमा बाधक तत्वहरू	६४
३.३.३ सेवालार्ई आकर्षक बनाउन गर्नुपर्ने कार्यहरू	६५
३.३.४ अधिकार सम्पन्न सम्बन्धी विचार धारा	६६
३.३.५ निजामती सेवामा महिला शसक्तिकरण सम्बन्धी उत्तरदाता महिलाको धारणा	६७
अध्याय चार: सारांश, निष्कर्ष तथा सुझावहरू	६८
४.१ सारांश (Summary)	६८
४.२ निष्कर्ष (Conclusion)	७०
४.३ सुझावहरू (Recommendations)	७१
सन्दर्भ ग्रन्थ (Bibliography)	७८
परिशिष्ट - १	८०
परिशिष्ट - २	८३

तालिका सूची

तालिका नं. १.१	महिलाको स्थिति झल्काउने तथ्याक्त	२४
तालिका नं. २.१	दश वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसंख्याद्वारा आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न स्थिति	३७
तालिका नं. २.२	नेपालको प्रतिनिधि सभामा महिला तथा पुरुषको उम्मेदवार र निर्वाचित अवस्था (प्रतिशतमा) (वि.सं. २०४८-२०५६)	३९
तालिका नं. २.३	कार्यपालिकामा महिलाको सहभागिताको स्तर	४०
तालिका नं. २.४	नेपालमा महिलाहरूको स्थिति संक्षिप्त झलक	४१
तालिका नं. २.५	आ.व. २०५४/०५५ मा निजामती सेवामा महिला सहभागीता	४२
तालिका नं. २.६	निजामती सेवामा विगत ५ वर्ष देखिको दरखास्त र सिफारिसको विवरण (महिला र पुरुष)	४४
तालिका नं. २.७	निजामती सेवामा महिला सहभागीता २०६० अन्त सम्मको तहगत स्थिति	४८
तालिका नं. ३.१	उत्तरदाताको उमेर समूह	४९
तालिका नं. ३.२	उत्तरदाताको जातिगत स्थिति	५०
तालिका नं. ३.३	निजामती सेवामा उत्तरदाता समूहको धार्मिक रूपमा प्रतिनिधित्व	५०
तालिका नं. ३.४	उत्तरदाता महिलाहरूको वैवाहिक स्थिति (विवाहित र अविवाहितमा)	५१
तालिका नं. ३.५	उत्तरदाता समूहको शैक्षिक स्तर	५१
तालिका नं. ३.६	उत्तरदाता महिलाहरूको पारिवारिक संरचना प्रस्तुत तथा विश्लेषण	५२
तालिका नं. ३.७	उत्तरदाता महिलाहरूको निर्णयात्मक भूमिका सम्बन्धी धारणा	५३
तालिका नं. ३.८	सेवामा प्रवेश भएपछिको निर्णयात्मक भूमिका	५३
तालिका नं. ३.९	निजामती सेवामा महिला संलग्नता	५४
तालिका नं. ३.१०	लैङ्गिक असमानताको कारण	५५
तालिका नं. ३.११	कार्यालयमा पुरुषहरूबाट हुने व्यवहार	५६
तालिका नं. ३.१२	उत्तरदाता महिलाहरूको दिनमा कार्यगर्ने घण्टा	५७
तालिका नं. ३.१३	घरको काममा पुरुषको सहयोग	५७
तालिका नं. ३.१४	महिलाहरू प्रति पुरुष वर्गको संवेदनशीलता	५८
तालिका नं. ३.१५	उत्तरदाताहरूको निजामती सेवाको कार्य प्रतिको सन्तुष्टि	५९
तालिका नं. ३.१६	उत्तरदाता महिलाहरूका निजामती सेवामा प्रवेश प्रतिको धारणा	५९
तालिका नं. ३.१७	उत्तरदाता महिलाहरूको भू-स्वामित्वको अवस्था	६०
तालिका नं. ३.१८	उत्तरदाता महिलाहरूको श्रेणी विभाजन	६१
तालिका नं. ३.१९	उत्तरदाता महिलाहरूको आर्थिक हैसियत	६२
तालिका नं. ३.२०	आम्दानीका अन्यस्रोत	६२
तालिका नं. ३.२१	रूढिवादीता तथा अन्धविश्वास प्रतिको धारणा	६३
तालिका नं. ३.२२	निजामती सेवामा महिला न्यून अवस्था रहनुमा बाधक तत्वहरू	६४
तालिका नं. ३.२३	सेवालाई आकर्षक बनाउन गर्नुपर्ने कार्यहरू	६५
तालिका नं. ३.२४	अधिकार सम्पन्न सम्बन्धी विचार धारा	६६
तालिका नं. ३.२५	महिला सशक्तिकरणको उपाय सम्बन्धी धारणा	६७